

Wstęp / Вступ

Od najdawniejszych lat narody polski i ukraiński żyły i żyją w najbliższym sąsiedztwie, przez kilka stuleci nawet w tym samym, choć słuszniej byłoby powiedzieć – w tych samych państwach: Rzeczypospolitej Obojga Narodów, potem Cesarstwie Rosyjskim, cesarsko-królewskiej monarchii habsburskiej, II Rzeczypospolitej. Ale wspólna historia doświadczenia wspólnego życia, często bardzo dramatyczne, nie przekładały się do niedawna, nie tylko na wiedzę o sobie, ale, co gorsza – na chęć poznania siebie nawzajem. Ostatnie lata, w tym liczne pomorskie inicjatywy¹, zdają się dowodzić zasadniczej reorientacji tych postaw. Ukoronowaniem pomorskich wysiłków w podejmowaniu refleksji nad problemami polsko-ukraińskiego sąsiedztwa – historycznego, politycznego, społeczno-kulturalnego oraz religijnego – stały się w ostatnich latach projekty podejmowane przez Nadbałtyckie Centrum Kultury w Gdańsku (NCK), pod którego auspicjami zjednoczyły się działania wielu instytucji naszego regionu.

¹ Gdańsk stanowi od wielu lat miejsce polsko-ukraińskich spotkań i dyskusji. Na przełomie XX i XXI w. zainicjował je prof. dr hab. Tadeusz Stegner z Instytutu Historii Uniwersytetu Gdańskiego, który we współpracy z prof. dr hab. Włodzimierzem Mokrym z Uniwersytetu Jagiellońskiego zorganizował liczne konferencje poświęcone tematyce mniejszościowej, w tym polsko-ukraińskiej. W dyskusjach brali wówczas udział znamienici mieszkańcy Trójmiasta: prof. Andrzej Zbiński, sędzia Anna Kurska, studenci i ukraińscy mieszkańcy miasta. Wtedy to z inicjatywy tych właśnie osób powstało Towarzystwo Polsko-Ukraińskie, którego działalność jednak z czasem przygasła. Inicjatorzy i uczestnicy tamtych konferencji spotkali się w maju 2015 r. ponownie w Gdańsku na konferencji pt. Dziedzictwo Świętego Włodzimierza Wielkiego, Chrzcziciela Rusi Kijowskiej-Ukrainy (16 V 2015). Listę pierwszych dzieł do publikacji można znaleźć w: *Wschód-Zachód. Ukraina*, red. T. Stegner, Ostaszewo Gd. 1999; zob. także: T. Stegner, *Gdańsk – miejsce polsko-ukraińskiej współpracy*, [w:] *Polska – Ukraina ludzie pojednania. Ukraińcy na Pomorzu w XX wieku*, Gdańsk 2002.

Ważne miejsce zajmują również dokonania naukowców ze Słupska, na szczególne podkreślenie zasługuje aktywność naukowa prof. Romana Drozda, który swoje wieloletnie badania poświęcił głównie losom Ukraińców w najnowszych dziejach Polski. Pod jego redakcją ukazały się trzy tomy prac podejmujących ten problem – *Ukraińcy w najnowszych dziejach Polski (1918–1989)*. Poza tym jest współredaktorem tomu *Ukraina – Polska. Kultura, wartości, zmagania duchowe* (Koszalin 1999). W roku 2012 nakładem Wydawnictwa Naukowego AP w Słupsku ukazała się dwujęzyczna monografia: *Polska – Ukraina. Dziedzictwo i współczesność. Польща – Україна. Спадщина і сучасність*, pod red. R. Drozda i T. Sucharskiego.

W latach 2012 i 2013, w przededniu Rewolucji Godności i wojny ukraińsko-rosyjskiej, w Ratuszu Staromiejskim w Gdańsku, siedzibie NCK, odbyły się dwie konferencje naukowe, którym towarzyszyły ważne wydarzenia kulturalne. Organizatorom zależało przede wszystkim na bezstronnym naświetleniu różnych aspektów relacji polsko-ukraińskich, ze szczególnym uwzględnieniem ich znaczenia dla procesu pojednania, który rozpoczął się na dobre w latach dziewięćdziesiątych XX w. Połączenie wydarzeń z różnych obszarów życia społecznego w ramach jednego projektu pozwoliło nadać obu polsko-ukraińskim spotkaniom szerszy społeczno-kulturalny wymiar.

Pierwsza konferencja, zatytułowana *Ukraina – bliskie sąsiedztwo*, odbyła się 16–17 listopada 2012 r. w ramach organizowanego przez NCK cyklu *Spotkania ze Światem* w ramach Festiwalu Kultur Świata *Okno na Świat*. W ciągu dwóch dni przeprowadzone zostały cztery debaty, w których wzięli udział wybitni polscy i ukraińscy naukowcy, dziennikarze oraz działacze społeczno-polityczni, animatorzy kultury oraz artyści. 16 listopada 2012 r. odbyły się dwie pierwsze debaty: *Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli* oraz *Obraz sąsiada w nauczaniu i podręcznikach historii*. Kolejne, zatytułowane *Bliski nieznanym sąsiad. Relacje polsko-ukraińskie wobec historii i współczesności* oraz *Wspólnota dziedzictwa*, przeprowadzone w kolejnym dniu, uzupełnione zostały o wydarzenia kulturalne. Rozmowy o wspólnym dziedzictwie kulturowym obu narodów w warunkach pogranicza zilustrowała wystawa pt. *Świątynie w pielgrzymce do wiernych*, poświęcona losom cerkwi na obszarze Polski i dawnego ZSRR, dotkniętym przesiedleniami ludności po II wojnie światowej (przenosiny konkretnych świątyń – katolickiego kościoła oraz podkarpackiej cerkwi – zostały zrealizowane w ramach naukowego i społecznego projektu pod kierunkiem prof. Romany Cielątkowskiej z Politechniki Gdańskiej, we współpracy m.in. z prof. PG Jakubem Szczepańskim). Znaczącą część *Spotkań* stanowiła wystawa fotoreportażu Rafała Milacha *Czarne morze betonu*. Z artystyczną wrażliwością przedstawił on liczne posowieckie pozostałości umiejscowione w ukraińskim krajobrazie.

Wielowymiarowy i interdyscyplinarny charakter miało również spotkanie pt. *Polacy i Ukraińcy – 70 lat po tragedii wołyńskiej*, które odbyło się w Gdańsku 13 i 14 czerwca 2013 r. Jego naukowy aspekt wypełniła debata historyczna pt. *Wołyń 1943*, którą zorganizowały wspólnie: Akademia Pomorska w Słupsku, Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Nadbałtyckie Centrum Kultury w Gdańsku, Ukraiński Uniwersytet Katolicki we Lwowie, Wydział Historyczny Uniwersytetu Gdańskiego oraz Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce. Cel

dyskusji panelowych wyrazili w zaproszeniach Roman Drozd i Tadeusz Sucharski, pisząc: „Pragniemy uszanować pamięć cierpienia i krzywdy, ale chcemy również spojrzeć na wołyńską tragedię w taki sposób, by znaleźć w niej źródła wiary, pewności w dobrą wspólną przyszłość naszych narodów. Dlatego ważne, by wybrzmiały głosy obu narodów, dlatego też o tragedii mówić będą i Polacy, i Ukraińcy. Łączy nas pragnienie krytycznego oglądu przeszłości, dostrzeżenie własnych przewin, ale także nadzieja dobrej przyszłości, której podstawą jest wiedza i pamięć”.

Debatom naukowym towarzyszyły niezwykle ważne wydarzenia kulturalne. Pierwszego dnia odbył się pokaz filmów dokumentalnych, połączony z dyskusją pod wspólnym tytułem *Wołyń i Galicja – historie pamięci*. Widzowie obejrzelili dwa obrazy w reżyserii Agnieszki Arnold. W *Oczyszczeniu* przedstawiła twórczyni rodzinną tragedię dziadków muzyka i kompozytora Krzesimira Dębskiego, która rozegrała się w lipcu 1943 r. w Kisielinie na Wołyniu. W *Przebaczeniu* podjęła natomiast próbę refleksji nad dylematami ukraińskich nacjonalistów, rozważyła ich argumenty i motywacje. Po projekcji odbyła się dyskusja z reżyserką i potomkiem bohaterów filmu Krzesimirem Dębskim: rozmowę prowadzili dr Joanna Ciepłińska i prof. Mirosław Przyłipiak. Istotnym uzupełnieniem filmów Agnieszki Arnold (ale także przyczynkiem do galicyjskiej wielokulturowości) był obraz Ukrainki Olhi Onyszko i Libanki Sary Farhat pt. *Trzy historie Galicji*, pokazujący trudne i dramatycznie splecione losy trzech narodów żyjących na tych ziemiach (Ukraińców, Polaków i Żydów). Po seansie rozmowę z Olhą Onyszko przeprowadziła dr Joanna Ciepłińska, wspierana przez dr hab. Martę Kowal.

Interdyscyplinarność projektu spotęgowały wydarzenia muzyczne i plastyczne. W Centrum św. Jana w Gdańsku odbył się koncert pt. *Pieśni o Wołyniu*, zorganizowany przez Polski Chór Kameralny oraz NCK. Chór pod dyktando Jana Łukaszewskiego wykonał *a capella* oraz z towarzyszeniem fortepianu utwory Stanisława Moniuszki, Leona Łukaszewskiego, Ireneusza Łukaszewskiego, Włodzimierza Sławosza Dębskiego. Publiczność miała też okazję wysłuchać fragmentów oratorium *Kres Kresów* oraz kompozycji z filmów *Syberjada polska* i *Bitwa warszawska* Krzesimira Dębskiego, który nie tylko grał na fortepianie, ale i wzbogacił słownym komentarzem każdy niemal utwór. Natomiast gdański oddział Instytutu Pamięci Narodowej przygotował wystawę autorstwa Agnieszki Gumińskiej pt. *Wołyń 1943*. W przestrzeni publicznej Gdańska i Gdyni zostały rozmieszczone postery przedstawiające podstawowe informacje o relacjach polsko-ukraińskich na Wołyniu przed 1943 r. oraz zasięgu dokonanej zbrodni. Dramatyczne wydarzenia wiosny i lata

1943 r. zostały pokazane z perspektywy polskich mieszkańców wybranych miejscowości.

Od spotkania poświęconego polsko-ukraińskiemu sąsiedztwu oraz obchodom 70. rocznicy dramatu wołyńskiego w roku 1943 do chwili oddania do druku książki, będącej owocem refleksji naukowej zogniskowanej na powyższych problemach, minęły ponad dwa lata. Wydarzenia, które miały miejsce na Ukrainie w 2013–2015 r.: Majdan, Rewolucja Godności, aneksja Krymu i wojna ukraińsko-rosyjska w sposób oczywisty zmieniły realia polsko-ukraińskich relacji, odsuwając spory wokół przeszłości i problem pojednania na plan dalszy. Jesteśmy jednak przekonani, że w żadnym wypadku ich nie zdezaktualizowały. Wręcz przeciwnie – wydaje się nawet, iż ustalenia dotyczące stanu świadomości obu narodów z lat 2012–2013 nabrały szczególnego, historycznego znaczenia. Jednoznacznie można stwierdzić, że sprawa pojednania między naszymi narodami wymaga dalszej dyskusji, zwłaszcza w obliczu europejskich aspiracji Ukrainy i zachodzących w społeczeństwie ukraińskim zmian świadomościowych. Chcielibyśmy więc widzieć w naszej publikacji zapis stanu polskich i ukraińskich relacji w przededniu wspomnianych wcześniej dramatycznych wydarzeń. Funkcję swoistego łącznika pomiędzy stanem świadomości o relacjach polsko-ukraińskich w czerwcu 2013 r. a chwilą obecną spełnia naszym zdaniem cenny szkic Tomasza Stryjka. Staraliśmy się jednak uzupełnić treść publikowanych tekstów o współczesny kontekst, czemu służyło uwzględnienie w przypisach od redakcji najświeższych publikacji i raportów społecznych.

* * *

Niniejsza publikacja pod wspólnym tytułem *Polacy i Ukraińcy. Historia, która łączy i dzieli* stanowi uwieńczenie inicjatyw naukowych pięciu instytucji: Akademii Pomorskiej w Słupsku, Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Gdańsku, Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, Nadbałtyckiego Centrum Kultury w Gdańsku oraz Wydziału Historycznego Uniwersytetu Gdańskiego. Tytuł książki podkreśla znaczenie historii dla zrozumienia relacji polsko-ukraińskich w przeszłości, ale także zdiagnozowania ich obecnego kształtu i prognozy ich przyszłego rozwoju. Prezentowana publikacja zawiera materiały będące owocem dwóch wspomnianych wyżej konferencji. W naszym założeniu ma ona odzwierciedlać dialogowy *ex definitione* charakter konferencji. Stąd też „klasycznym”, chciałoby się rzec, referatom i wy-

powiedziom naukowców towarzyszy zapis toczącej się podczas spotkań dyskusji, niekiedy bardzo żywej i emocjonalnej.

Odpowiadające poszczególnym debatom rozdziały zostały połączone w dwie części, zatytułowane: *Polska – Ukraina. Bliskie sąsiedztwo?* oraz *Polacy i Ukraińcy – 70 lat po tragedii wołyńskiej*. Wypowiedzi referentów z debat zostały przez nich autoryzowane i uzupełnione przypisami, nadano im też tytuły. Po każdym rozdziale (z jednym wyjątkiem) zamieszczono dyskusję referentów z publicznością oraz streszczenia w języku polskim lub ukraińskim. Treść dyskusji została każdorazowo oddzielona graficznie od tekstu głównego. Ostatni rozdział pt. *Polityka i pisarstwo* zawiera dwa teksty autorstwa Tadeusza Sucharskiego i Tomasza Stryjka napisane specjalnie do niniejszego wydania, a także, odpowiadający im treścią głos Oksany Weretiuk, będący rozszerzoną wersją wypowiedzi z debaty. W ten sposób publikacja uzyskała klarowną formę ośmiu rozdziałów połączonych w dwie części.

Książka jest dwujęzyczna, bowiem taki charakter miała konferencja. Teksty są publikowane w takiej wersji językowej, w jakiej zostały wygłoszone, zaś ich streszczenia – w drugim języku konferencyjnym. Także tytuły poszczególnych części i rozdziałów oraz spis treści zostały sporządzone w dwóch wersjach. Publikacja została zaopatrzona w przypisy od redakcji, objaśniające poruszane w tekstach zagadnienia, przybliżające wspomniane w nich osoby lub wydarzenia. Przypisy i zamieszczona pod koniec zbiorcza dla wszystkich wystąpień bibliografia również mają charakter dwujęzyczny. Oryginalny zapis w polskim lub ukraińskim alfabecie pozwoli łatwiej dotrzeć do literatury i źródeł. Książkę zamykają noty biograficzne, przybliżające autorów i ich dorobek. Liczymy, że dzięki tym zabiegom nasza publikacja stanie się dostępna dla czytelników zarówno z Polski, jak i Ukrainy.

Mamy nadzieję, że niniejsze wydanie będzie stanowiło ważny głos w dyskusji na temat przeszłości i perspektyw relacji polsko-ukraińskich w ich różnych aspektach (kulturalnym, historycznym, społeczno-politycznym i religijnym) i procesu pojednania między narodami. I do takiej dyskusji zapraszamy.

* * *

Chcemy podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do powstania tego tomu. Nasze szczególne wyrazy wdzięczności kierujemy pod adresem Dyrektora Nadbałtyckiego Centrum Kultury w Gdańsku Lawrence'a Ugwu, Rektora Akademii Pomorskiej w Słupsku dra hab. prof. AP Ro-

mana Drozda, Rektora Uniwersytetu Gdańskiego, prof. dra hab. Bernarda Lammka, Dziekana Wydziału Historycznego UG, prof. dra hab. Wiesława Długokęckiego, Dyrektora gdańskiego oddziału Instytutu Pamięci Narodowej prof. dra hab. Mirosława Golona, Zastępcy Dyrektora Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku dra Janusza Marszalca. Osobne podziękowania składamy Pani Bronisławie Dejni, która organizowała i koordynowała obydwie konferencje, a także prace nad niniejszym tomem.

Magdalena Nowak, Tadeusz Sucharski